

HISPAANIA KUVAND EESTI REISIKIRJADES

Teekond Tuglaseni ja Tuglasest tänapäeva

MARI LAAN

Friedebert Tuglase reisikiri „Teekond Hispaania” (1918) on kaheldamatult oluline nii kultuuriloolise kui ka kirjandusliku tekstina. Tuglas võimaldas esimese „konkistadoorina” (nagu teda nimetas osalt tema jälgedes liikuv Johannes Vares-Barbarus (Barbarus 1930: 684)) eestlastele esmakordselt lähemat tutvust kauge ja võõra Hispaaniaga ning tema subjektiivseid muljeid ja (kultuuri)ajaloolist ainekombiineerivat reisiraamatut on üksmeelselt peetud Eesti kunstipärase reisikirjanduse rajajaks (vt nt Urgart 1939; Kõvamees 2006, 2011; Kronberg 2017). Nõnda räägitakse ühelt poolt eesti reisikirjanduse „tuglaslikust traditsioonist”, milles põimuvad nii loetud ajaloo- ja kunstiraamatud, ilukirjandus kui ka isiklikud muljed (Kõvamees 2011: 157), ja teiselt poolt Tuglase rajatud eesti Hispaania-kirjutuse traditsioonist (Kronberg 2013: 19). Käesolevas artiklis püüan näidata, kuidas Tuglase Hispaania-kirjutuse traditsioon loob ja kinnistab Hispaania kuvandit: veel sada aastat hiljemgi nähakse Hispaaniat osalt Tuglase silmadega, koguni sel määral, et Tuglase Hispaania võib varjutada päris Hispaania.

Tuglase „Teekond Hispaania” on parim teejuht Hispaaniasse, kirjutab Jüri Talvet oma „Teekonnas Hispaaniasse” (1985: 5). Tuglase „Teekond Hispaania” on „eesti Hispaania tüvitekst” ja Tuglas „eestikeelse Hispaania esimene mentor” – nii ütleb Jaan Undusk oma „Teekonnas Hispaania” (2016: 139). Tuglase alustatud kirjanduslik Hispaania-teekeed toob niisiis välja tänapäeva: pärast Tuglast pole ilma teda nimetamata enam võimalik Hispaaniast kirjutada. Peale Talveti ja Unduski sügavamate, st raamatuks vormunud kumarduste viitavad Tuglasele ka vähemad ajakirjanduses ja kogumikes ilmunud artiklid: Vares-Barbarus rändab osaliselt Tuglase käharate ja mustade lokiide tuules (Barbarus 1930: 684), kuid püüab end eelkäijast pigem lahti raputada; XX sajandi lõpu turistid Ilmar Külvet (1994) ja Janika Kronberg (2013) võtavad Tuglase otsesõnu tejuhiks juba oma reisiloo pealkirjast alates.

Teise maailmasõja eelsest ajast on tähelepanuväärne ka Frida Dreverki artikkel „Muljeid „Musta legendi” maalt” (1934), mis ei ole niivõrd reisikiri, kuivõrd essee, mille keskmeks ongi hispaanlaste (enese)kuvand. Dreverk paisab silma süvenemise, aga ka sõltumatu vaate poolest. Erandlikult toetub tema arutlus peamiselt Hispaania autorite mõtetele – sealhulgas rahvusvahelise imagoloogia ühe eelkäija, Hispaania kuvandi käsitlemise klassikaks saanud Julián Juderíase teosele „Must legend” („La leyenda negra”, 1914) – ning ta ei seo end varasemate eestlastest (ega prantslastest) reisijatega, nii nagu omakorda vaikivad Dreverkist hilisemad kirjutajad.¹

¹ Eesti ajal ilmusid ajakirjanduses ka väiksemamahulised ja põgusamad reisipildid Karl Ast Rumorilt (1922, vt Ast Rumor 2007) ja Adamson-Ericult (1932). Ast on oma Hispaania-

Pärast seda, kui Hispaania kodusõda (1936–1939) ja sellele järgnenud Franco diktatuur olid katkestanud kodueestlaste reisimisvõimalused Hispaaniasse, alustati demokratiseerunud Hispaaniaga tutvumist justkui algusest – ikka Tuglasest. Unduski ja Kronbergi Hispaania-kogemuse andis 1999. aasta bussireis, mille eesmärgiks oligi enam-vähem järgida Tuglase retke, kusjuures aeg-ajalt loeti ette Tuglase raamatut, et ei läheks meelest „retke üllas kultuurilooline eesmärk” (Kronberg 2013: 12). Eesmärk polnud seega kohtuda niivõrd Hispaaniaga, kuivõrd Tuglasega. Ja küllap on Tuglas teejuhina kaasa reisinud veel nii mõnegi eesti turisti kohvris (vt nt Kultuuritarbija60+). 1990. aastatel oli „Teekond Hispaania” ka Tartu Ülikooli esimeste lendude hispanistide kultuurilookursuse põhilugemisvara.

Siin lähema vaatluse alla võetud Hispaania-kajastused on žanrilt võrdlemisi erinevad. Reisikirjadeks võib neist nimetada Tuglase, Vares-Barbaruse, Talveti ja Külveti kirjutisi, sest Undusk on oma raamatu määratlenud „luhtunud reisikirjaks” ja Kronbergi kirjutis on eelkõige kirjanduslooline arutlus (ent mõlemad on pälvinud aasta parima reisiraamatu tiitli). Ka eelhoiakutelt ja lähtepunktidelt on kirjutajad erinevad: Talvet on hispanist ja Külvet ajakirjanik – nendes on tugev objektiivsuspüüe; Undusk ja Kronberg aga on literaatidest Tuglase-tuuritajad. Talveti reisile eelnenud vaimse rännaku kulgu võib ta enda sõnul mõõta 15–16 aastaga (Talvet 1985: 9); erinevalt teistest ei suhtle tema põgusalt rongisaatjate ega hotellitöötajatega, vaid ülikooli õppejõududega, rahvusülese kogukonnaga. Demokraatliku Hispaania „normaliseerunud” kuvandit näeb ka Külvet, kes reisis optimistlikul ajal, 1992. aasta EXPO ja olümpiamängude järgses Hispaanias, ja toob „niinimetatud Hispaania ime” ka eestlastele eeskujuks (Külvet 1994: 888).

Tuglase „Teekond Hispaania” on kirja pandud tagasivaatelisena. Pagulase ringi rännanud Tuglas viibis Hispaanias 1913. aasta talvel ning külastas San Sebastiáni, Burgost, Valladolidi, Madridi, Toledot, Córdoba, Seville, Granadat ja Barcelonat. Esialgu ei olnud Tuglasel kavatsust oma teekonnast kirjutada, alles aastail 1917–1918 ilmus kõigepealt Päevalehes, siis Postimehes järjejutt, seejärel ka raamat (Kronberg 2017: 162). Rännak kujutas endast üksnes kaks ja pool nädalat kestnud ringsõitu ning võttes arvesse reisi ajalist kaugust ja selle lühidust ning ka asjaolu, et Tuglas ei osanud hispaania keelt, on mõistetav, et tema reisimõtted on rohkem literatuursed ja refereerivad kui vahetuid kontakte ja muljeid kirjeldavad, nii et tema raamatut on žanrilt nimetatud pigem kultuuri- kui reisikirjaks (Reinold 1975: 676). Tuglase kokkupuuted kohalikega jäävad pinnapealseteks, seiklusliku ilme võtab vaid episood Jõgevamaalt pärit Ernesto Barkiga. Unduski hinnangul ongi just „tagantjärelesünd”, „[m]älestuste hõng, takkajärgi omandatud teadmised ja

---

muljed koondanud lühikesse melanhoolsesse ja dramaatilisse kirjeldusse teekonnast oma „unistuste linna” Granadasse ning Adamson-Eric on oma kunstiloolise artikli kirjutanud eelkõige vaatega kodumaa suunas, kuid lisab ka mõtteid Hispaaniast. Hilisemast ajast on siia käsitluse hõlmatud vaid need autorid, keda saab nimetada tõepoolest reisijateks (st nad ei ole Hispaanias pikemalt elanud). Nii on välja jäänud Petrone Prindi „Minu”-sarja raamatud, Hispaanias elanud väliseestlaste kirjutatu (Mall Jaakson, Erik Schmidt), sõjamälestused (Antonio Williams Alejandro) – teosed, mis ei kuulu ka Tuglase rajatud Hispaania-kirjutuse traditsiooni (Kronberg 2013: 19). Milline on mitteliteraateide (tänapäevane) Hispaania-kujutus, mis ei toetu niivõrd kirjanduslikele autoriteetidele, kuivõrd on pigem enese- ja kogemusekeskne, võiks ehk olla mõne teise uurimuse küsimus.

kultuurilooline unistuslikkus” see, mis tõi „eesti reisikirjandusse uut vaimu” (Undusk 2009: 662–663).

Eestlaste ettekujutus Hispaania maast ja kultuurist oli Tuglase aegadel arusaadavalt topeltvahendatud: keeleoskajaid veel ei olnud, see ülivähene, mis hispaania kirjandusest perioodikas ilmus, oli tõlgitud teiste keelte vahendusel. Topeltvahendatus polnud üksnes keeleline, vaid ka kultuuriline: nii seisavad Tuglase selja taga kõik need prantsuse, inglise ja ameerika rändajad, kes XIX sajandi vältel oma kirjutistega ühelt poolt taastootsid Hispaania sajanditepikkust nn musta legendi ja teisalt löid müüti romantilisest ja eksootilisest Hispaaniast. Kui siinsesse põhjamaa nurka polnud Hispaania enne Tuglast aja- ja kultuurilooliselt kuigivõrd puutunud, siis mujal Euroopas oli sajandite vältel Hispaaniasse suhtunud nii demoniseerivalt, halvustava üleolekuga kui ka romantiseerivalt. Ning olgugi et ajaloolased on vaeva näinud ajalootõdede moonutuste ümberlukkamisega ja hispaanlased on püüdnud lahti rabeleda folkloorsest härjavõitlejate ja flamenkotantsijate kuulsusest, kestavad rahvalikul tasandil need visad stereotüübid praegugi.

Mõistmaks, kust tuli Tuglas, kui ta 1913. aastal rongiga üle Püreneeide sõitis, ning kust on saanud alguse veel nüüd, sada aastat hiljem turistide kujutlustes musta legendi pärandina lõõmavad inkvisitsiooni tuleriidad ja carmenlikult kirglikud naised, tuleks kõigepealt heita pilk Hispaania kuvandile mujal maailmas. Kuna käesoleva artikli teljeks on Tuglase „Teekond Hispaania”, on Hispaania kuvandit vaadatud eelkõige otse Tuglasele viitavas eesti reisikirjanduses, niisiis lähtudes Tuglasest, aga vaadates kahele poole: Tuglase eel käinutele ja Tuglase kannul käinutele, st sellele, mis on kujundanud Tuglase arusaama Hispaaniast, ja sellele, kuidas Tuglas on kujundanud hilisemate rändurite arusaama Hispaaniast ja hispaanlastest.

Kuvandiuringutest

Kirjandusteostes avalduvat maade ja rahvaste kuvandit ja stereotüüpe aitab mõista imagoloogia, mis tegeleb rahvaste kujutamise uurimisega. Kuvandi ehk imago all mõistetakse mõttes või sõnades loodud kujutluspilti teatud rahvast või tema mainet ning eelkõige on kuvandi sisuks sellele inimrühmale antav moraalne hinnang või talle omistatav iseloom (Beller, Leerssen 2007: 342). Kuvand toimib üldistusena ja selle mõju seisneb tuttavlikkuses ja äratuntavuses, mitte tegelikkusele vastavuses (Leerssen 2000: 269). Imagoloogia ei tegele seega tõendatavate empiiriliste ja faktiliste väidetega, nagu „Felipe II oli Hispaania kuningas”, vaid hinnanguliste avaldustega, nagu „Felipe II oli julm ja halastamatu inkvisiitor”. Aga ka empiiriliste väidetega saab manipuleerida nende valiku, rõhuasetuste ja kontekstualiseerimise abil (Kõvamees 2008: 15). Ka Tuglas, kelle reisikirjade kohta öeldakse, et neis on rohkem ajalugu kui isiklikku lugu, on väitnud, et tema autoripositsioon avaldub selleski, milliseid ajalooetappe või kultuurielu näiteid ta oma reisikirja valib ja milliseid mitte (Pruuli 2017: 22). Seega ei loo kuvandit mitte ainult hinnangud ja stereotüübid, vaid ka see, kuidas empiiriliste faktidega ümber käiakse.

Kivinenud kuvandile viidates räägitakse imagoloogias stereotüüpidest, mis võivad olla nii positiivsed kui ka negatiivsed ja sama objekti suhtes üks-

teisele lausa vastukäivad. Esiteks on stereotüüpide juures oluline nende muutumatus, kuid samal ajal võivad need sõltuvalt poliitilistest jm oludest taanduda ning teistsugustes oludes taas aktiveeruda – uued stereotüübid võivad varasemaid ümber lükata, kuid ei muuda neid kehtetuks (Leerssen 2007a). Pilt mingist rahvusest võib muutuda, kuid mitte sellepärast, et muutub rahvuse iseloom, vaid seetõttu, et muutub suhtumine sellesse rahvusesse. Teiseks on stereotüüpsetele kujutluspiltidele omane hämmastav vastupidavus ajas. Itaalia reisikirjanduse uurijad on jõudnud järeldusele, et ettekujutuse itaallastest määravad tänini XVIII–XIX sajandi reisikirjad (Beller 2007: 197; Jansen 2016: 174), samasugust püsivust võib täheldada Hispaania kuvandis. Kolmandaks sõltub rahvuse kuvandi stereotüüpsus distantsist: mida suurem on kujutatava rahva ja selle kujutaja vaheline geograafiline, ajaline, ideoloogiline või poliitiline kaugus, seda stereotüüpsemad kalduvad olema kujutised (Jansen 2016: 165). Hispaania kui pikka aega keeleliselt kättesaamatu, reisimiseks kaugel ja ka poliitiliselt suletud riik on seega kahtlemata eestlaste seisukohast stereotüüpsusele aldis maa.

Imagoloogilised uurimused on välja toonud mitmed üldised, kõigi rahvaste kuvandite uurimisel täheldatavad vastandused, mida ka käesoleva teema juures on huvitav silmas pidada: põhi *vs.* lõuna kui mõistuslikkus *vs.* tundelisus; ida *vs.* lääs kui kollektiivsus ja passiivsus *vs.* individualism ja aktiivsus; keskus *vs.* perifeeria kui kaasaegsus *vs.* ajatus (Leerssen 2007a: 29). Samuti on imagoloogia seisukohast tekstile lähenedes oluline märgata seda, et peale võörakuvandi – st selle, kuidas nähakse võõrast maad või rahvast – avaldub kirjandustekstides ka enesekuvand ehk see, kuidas nähakse iseennast võrdluses võõraga.

Stereotüüpide kujunemist mõjutavad kanoonilised kirjandustekstid ja prestiižsed autorid, sellised tekstid on võõra rahvuse kuvandi loomisel eriti olulised ning püsivama mõjuga kui näiteks ajakirjanduslikud tekstid (Leerssen 2007a: 26). Ere näide sellisest pikaajalisest mõjust on Prosper Mérimée „Carmeni” (1845, e k 1974) kinnistatud ettekujutus Hispaaniast. Rahvuslikud stereotüübid avalduvad eriti selgelt ilukirjanduse ja populaarteadusliku kirjanduse piirialasse kuulavas reisikirjas, kuna see ei ole lihtsalt reisimuljete kogum, vaid autori eesmärk ongi oma esteetiliste, eetiliste ja ideoloogiliste valikutega ning ilukirjanduslikke võtteid rakendades luua mingist maast kujutluspilt (Kõvamees 2018: 35).

Loetud tekstidest pärinevad arusaamad võivad täielikult varjutada tegeliku kogemuse (Kõvamees 2006: 666). „Ainult keset seda maastikku, nende kõrbenud väljade keskel, tolmuseil teil vaeste külade vahel, kus keel suulakke kuivab ja päike ajukoopa hullustuse jampsiga täidab, võime mõista seda rändavat rüütli ja tema kannatusi,” kirjutab La Mancha don Quijote maastikest rongiga peatumata läbi sõitnud Tuglas (1956: 164), kes oma talvisel teekonnal ometigi alailma külmetas ja hullutavast päikesest midagi ei võinud teada, kinnitades niimoodi loetu ja kujuteldava ülemust vahetu ja lausa füüsilise kogemusega võrreldes.

Üks varasemaid rahvuskuvandit käsitlevaid tekste, Julián Juderíase teos „Must legend” kritiseeris just hispaanlaste süstemaatilist kujutamist julmade, ebainimlike ja halastamatutena. Erinevalt praegusaja imagoloogiast, mille kohaselt rahvustüübid ei ole objektiivsed nähtused, jagas Juderías – Tuglase kaasaegne – tollast arusaama, et igal rahvusel on mingi olemuslik eripära ja

temperament: tema vaid väitis, et välisriikide propaganda mõjul kujundatud must legend moonutab pahatahtlikult hispaanlaste tõelist iseloomu (Leerssen 2016: 15).

Alles pärast Teist maailmasõda hakati kirjandusteaduses uurima rahvust sellena, kuidas teda nähakse, mitte sellena, mis ta on (Leerssen 2007a: 21–22), ning alates 1960. aastatest hakkas Saksamaal Hugo Dyserincki juhtimisel võrdleva kirjandusteaduse haruna arenema imagoloogia. Asuti uurima võõramaalaste kujutamist kirjanduslikes tekstides, rahvuskarakterite kohta üldistuste tekkimise tegureid ning nende toimimist kirjandustekstide loomisel ja vastuvõtul. Praegu on imagoloogia olulisemaid uurimiskeskusi Amsterdami ülikoolis ning on koondunud Joep Leersseni ümber.

Imagoloogiat on viimastel kümnenditel rakendatud ka tõlkeuuringutes (vt Doorslaer jt 2016), kus tähelepanu all on see, kuidas ettekujutus teatud rahvast mõjutab tõlkimisele võetava teksti valikut ja tekstiga ümberkäimist (Doorslaer jt 2016: 2). Tõlkekirjanduse ja rahvuskuvandi suhe on kahe-suunaline: ühelt poolt tõlkekirjandus võimendab, mõjutab ja suunab seda, millisena teatud rahva kirjandust ja seda rahvast ennast nähakse; teiselt poolt tehakse valikuid kirjanduse tõlkimiseks selle alusel, milline on lähtekultuuri ja -kirjanduse kuvand vastuvõtvast kultuuris (vt nt Jansen 2016). Tõlkelugu käsitledes viidatakse sagedasti Gideon Toury väitele, et sihtkultuur pöördub tõlkimise poole oma lünkade täitmiseks, st oluline pole mitte millegi olemasolu teises keeles või kultuuris, vaid millegi puudumine sihtkultuuris (Toury 1995: 27). Ent kehtib ka teistpidine valikupõhimõte: tõlkida võetakse sageli tekste, mis esindavad seda, mis on sihtkultuurile juba tuttav ning vastab ja rõhub stereotüüpsetele kujutlustele (Jansen 2016), st otsitakse kinnitust sellele, mis on juba olemas. Ehk nagu Jüri Talvet on XX sajandi alguse hispaania kirjanduse tõlkimist käsitledes märkinud: „[---] publiku nõudlus tingib kirjanduse, lugeja „loob” kirjandust” (Talvet 1995: 362).

Hispaania kuvand: must legend ja romantiline Hispaania

Viimase viiesaja aasta jooksul on Euroopas ja Põhja-Ameerikas olnud Hispaania peamisteks – ning vastasmärgilisteks – kujutluspiltideks ühelt poolt XVI sajandil alguse saanud nn Hispaania must legend ja teisalt XIX sajandil sündinud romantilise Hispaania stereotüüp. Mõlemad elavad omavahel segunedes ja uusi jooni kaasates edasi ka XXI sajandil. Hispaania kuvandi muutmise võib laias laastus jaotada järgmisteks perioodideks (vt nt Payne 2017: 20; Lucena Giraldo 2016):

1. XVI ja XVII sajand: Hispaania impeeriumi nähti kardetud ja hirmuäratava vaenlasena, hispaanlasi kujutati julmade ja fanaatiliselt katoliiklike imperialistide, inkvisiitorite ja konkistadooridena;

2. XVII sajandi teine pool ja XVIII sajand: Hispaania kui lagunev impeerium ei kujutanud enam sõjalist ohtu, seda nähti mahajäänud ja allakäinud riigina, hirm asendus üleolekuga;

3. XIX sajand: Hispaania sai romantilise ja araabia pärandi mõjul orientalse kuvandi, hispaanlastest said vabadust ihkavad ja mässumeelsed teeröövlid, kartmatud härjavõitlejad ja kirglikud kaunitarid;

4. XX sajand: sõltuvalt poliitilistest jm oludest aktiveerusid varasemad stereotüübid – kodusõjaga kaasnes neoromantiline kuvand, Franco diktatuur äratas teatud määral ellu musta legendi, 1960. aastate turisminduses ekspluateeriti eksootilisi ja folkloorseid stereotüüpe ning demokratiseerumise järel pärast Franco surma 1975. aastal on Hispaania kuvandit hinnatud „normaliseerunuks”.

Hispaania kuvandi uuringutes on põhjalikult käsitletud musta legendi, nii hispaanlaste enesekäsitluses (Roca Barea 2016; Varela Ortega 2016a; Rodríguez Pérez 2016; Vélez 2018; López de Abadia 2013) kui ka rahvusvaheliselt (Arnoldsson 2018 [1960]; Powell 2008 [1971]; Payne 2017), eriti Hollandis, kus ühelt poolt on tugev imagoloogiline uurimissuund ja teisalt ärgitab musta legendi uurima enesemõtestamise vajadus ajalooliste kokkupuudete tõttu Hispaania impeeriumiga XVI–XVII sajandil. Nimetus *must legend* sündis XIX ja XX sajandi vahetuse paiku – ajal, mil Hispaania oli äsja kaotanud oma viimased kolooniad ja huvi Hispaanias toimuva vastu oli sellega seoses suurem – vastandusena nn kuldsele legendile, mis oli kasutusel Hispaania impeeriumi kõrgajastu, maadevallutuste ja kuldse sajandi (XVI–XVII sajand) kohta. Esimest korda nimetas Hispaania-vastast propagandat mustaks legendiks Hispaania feministlik kirjanik Emilia Pardo Bazán (1899).

Musta legendi põhielemendid on inkvisitsioon (ja selle esindajana kuningas Felipe II), Ameerika vallutamine ja põliselanike hävitamine ning juutide ja mauride maalt väljasaatmine. Neid ajaloosündmusi on sageli kujutatud ülevõimendatult, tuues näitena vääriti mõistetud või lausa valesid asjaolusid. María Elvira Roca Barea (2016) seostab musta legendi tekkimist laiema nähtuse, universaalse impeeriumivaenulikkusega (see avaldub samamoodi ka näiteks Venemaa või Ameerika Ühendriikide vastu), mis Hispaania puhul on aga elanud impeeriumist sajandeid kauem.

Esimest korda on hiljem mustaks legendiks nimetatud nähtust täheldatud XV sajandi lõpu Itaalias, kuhu oli suunatud Hispaania impeeriumi esimene ekspansioon. Kui Itaalia hispanofoobia ei olnud süstemaatiline, siis XVI sajandi lõpul sai protestantlikes maades – Inglismaal ja Hollandis, aga ka Saksamaal – alguse sihipärane Hispaania-vastane propaganda. XVI sajandi lõpust alates oli Hispaania impeerium maailma suurim sõjaline jõud, kardeatud vaenlane ning samal ajal vihatud katoliikluse kants. Trükikunsti leviku tõttu ringlesid eri keeltesse tõlgitud Hispaania-vastased tekstid koos inkvisitsiooni julmuse kujutavate piltidega. Oluliseks hispanofoobset hoiakut õhutavaks tekstiks peetakse Madalmaade Hispaania-vastase liikumise juhi Oranje Willemi „Apoloogiat” (1580). Oranje Willemi teene on ka kuningas Felipe II demoniseerimine, keda ta muuhulgas süüdistas alusetult tema poja don Carllose tapmises – see müüt leidis palju kasutamist kirjanduses ning on pikalt püsima jäänud tänu Friedrich Schilleri näidendile „Don Carlos” (1787) ja eriti sellel põhinevale Giuseppe Verdi ooperile (1867).

Musta legendi teise alustala, julmade Hispaania konkistadooride Ameerika vallutamise keskne tekstiallikas oli Bartolomé de las Casase kirjutis „Lühike jutustus Indiate hävitamisest” („Brevísima relación de la destrucción de las Indias”), mis 1552. aastal hispaania keeles ilmudes küll suurt vastukaja ei leidnud, kuid avaldati koos hirmuäratavate gravüüridega Madalmaade iseisvussõja ajal hollandi (1578) ning hiljem prantsuse, inglise ja saksa keeles,

misjärel negatiivne suhtumine Hispaaniasse levis plahvatuslikult (Varela Ortega 2016a: 37).

XVII sajandi teisel poolel lakkas Hispaania olemast kardetud suurvõim ning valgustusajastul ei suhtunud hispaanlastesse enam hirmu ja vihkamise, vaid üleoleku ja põlgusega – Hispaaniat nähti nüüd ignorantse, harimatu ja mahajäänud maana. Hindama hakati sealset araabia pärandit ning Hispaaniat hakati kujutama mitteeuroopaliku ja poolorientaalse paigana (Payne 2017: 21). Olulisel määral pöördus Hispaania kuvand aga XIX sajandil, kui seda hakati nägema romantismi vaatevinklist – musta legendi antipoodina on seda nimetatud kollaseks (teinekord ka roosaks) legendiks. Muuhulgas aitasid romantilise kuvandi tekkimisele kaasa Napoleoni sõjad (Hispaanias iseseisvussõda 1808–1814) – nagu hiljem kodusõda neoromantilise kuvandi tekkele – ning hispaanlastes hakati vägivaldsuse asemel nägema kangelaslikkust, usufanatismi asemel spirituaalsust, mahajäämuse asemel autentsust; kõrkus hinnati ümber ausameelsuseks, sõjakus vabadusihaks. Ühine vaenlane Prantsusmaa kujul tõi romantilise Hispaania-lembose laine kaasa ka Venemaal, kus seni oli Hispaaniaga kokkupuudet olnud vähe ja kus must legend seetõttu ei levinud (Vankhanen 1994: 225).

Kui XVII–XVIII sajandi aristokraatlikku haridust täiendavad *grand tour*’id Hispaaniat ei puudutanud, siis alates XIX sajandi teisest veerandist tihenes märkimisväärselt ka sinna reisimine ning reisikirjadel oli oluline roll Hispaania kuvandi kujundamisel. Hispaania oli moes – eriti prantslaste seas – ning arvukate reise tulemusel sündis rohkelt reisikirjandust, nii prantsuse kui ka briti ja ameerika romantikute sulest. Prantsusmaal ilmus sajandi esimesel poolel Hispaania kohta 800 teost (Payne 2017: 23), neist tuntuim on Théophile Gautier’ „Teekond Hispaaniasse” („Voyage en Espagne”, 1843), millest tehti mõnekümne aasta jooksul kümme kordustrukki. Teiste mõjukate reisikirjade seas on ameeriklase Washington Irvingi „Alhambra legendid” („Tales of the Alhambra”, 1832), mis tõlgiti kiirelt paljudesse keeltesse ja muutis Granada lausa palverännaku sihtpunktiks, inglase George Borrow’ „Piibel Hispaanias” („The Bible in Spain”, 1843) ja Richard Fordi „Käsiraamat Hispaania-ränduritele ja kodustele lugejatele” („A Handbook for Travellers in Spain and Readers at Home”, 1844).

Hispaanias reisisid ka paljud kirjanikud, nagu Prosper Mérimée, George Sand, Victor Hugo, Hans Christian Andersen, Alexandre Dumas jt. Tegelikult aga polnudki Hispaaniast kirjutamiseks tarvilik seda külastada – oluline oli ettekujutus, mitte tegelikkus. Hispaania oli romantiline maa *par excellence*, nagu ütles Gautier (Varela Ortega 2016b: 75), ja sai populaarseks dekoratsiooniks arvukatele ilukirjandusteostele. Võimsaima ja püsivaima stereotüübi on kahtlemata loonud Mérimée „Carmen” ja eriti Georges Bizet’ samanimeline ooper (1875). Romantikute kujundatud stereotüüpne hispaanlane oli kirglik, aga ka taltsutamatu ja vägivaldne: üllad teeröövlid, vaprad härjavõitlejad, kirglikud naised. Samal ajal ei kadunud vaesuse, harimatuse, ebaususe, jäiga traditsioonilisuse ja pimedana katoliikluse elemendid.

Romantilise kuvandi orientaalset külge võtab kokku XIX sajandi Euroopas palju kõlanud lause „Püreeneede taga algab Aafrika”, mida on ekslikult omistatud Alexandre Dumas’le. Reise põhisehiks oli suurema araabia pärandiga Andaluusia, kus oldi võlutud sealsest kliimast, maastikust, ehituskunstist,

araabia minevikust, kirgedest ja ebausuga segatud religioossusest (Pérez 2016: 204). See osa Hispaaniast, mis niisugusele kuvandile ei vastanud, valmistas rännumeestele sageli pettumuse.

Hispaania kujutamist XX sajandi kirjanduses, eriti kodusõja perioodi (1936–1939), on vähem käsitletud (Marín Ruiz 2010: 106). XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses ei pakkunud Hispaania enam erilist huvi, kuid tõusis Euroopas ja mujal maailmas uuesti tähelepanu alla kodusõja ajal, mis äratas ellu neoromantilise kujutluse hea ja kurja võitlusest. Rahvusvaheliselt oli pooldajaid küll kodusõja mõlemal leeril, kuid suurem sümpaatiat kuulus siiski vabariiklastele, kes esindasid romantilist vabadusideaali ja kehastasid vapraid võitlejaid (kollane legend), astudes vastu tagurlikule vaenlasele (must legend). Kodusõda tõi kaasa omamoodi sõjaturismi, mille tuntumad esindajad on Ernest Hemingway ja George Orwell, kellest ennekõike esimene on kahtlemata ka eesti lugejaskonna Hispaania-kujutelma märkimisväärselt kujundanud.

Kodusõjast väljus võitjana „must Hispaania”, mis mõned aastakümned elas rahvusvahelises poliitilises isolatsioonis, kuni 1960-ndate alguses asuti Hispaaniat reklaamima turismimaana ja Franco-aegne turismiminister Manuel Fraga võttis kasutusele mõjuka reklaamlause „Hispaania on teistsugune” (ingl *Spain is different*), asudes turistide meelitama flamenkotantsijate ja härjavõitlejatega, fiesta ja siestaga. Franco surma (1975) järgses demokraatiseerumisprotsessis Hispaania kuvand normaliseerus ning Hispaaniat hakati nägema tavalise Euroopa riigina. XXI sajandil on aga täheldatud, et majanduskriis pööras Hispaania kuvandi tagasi negatiivsuse suunas, võimendades taas „laisa lõunamaalase” stereotüüpi Hispaania ja teiste Vahemeremaade kohta. Musta legendi elustumist nähakse ka selles, kui hispaanlust kujutatakse Hispaania vähemusrahvaste agressiivse rõhujana (Roca Barea 2016: 10).

Loetud Hispaania

Järgnevalt vaatlen, kuidas Hispaania rahvusvaheline kuvand peegeldub eesti reisikirjades ja kuidas tulevad nendes ilmsiks imagoloogilised seaduspärasused, nagu prestiižsete kirjandusteoste pikaajaline mõju kuvandiloomele ning vastandused, nagu põhi–lõuna, ida–lääs ja keskus–perifeeria, samuti see, milline on reisikirjades avalduv enesekuvand ja stereotüüpsed ettekujutused Hispaaniast.

XIX sajandi rändurite ettekujutus ja romantilised kirjeldused kujundavad ka eesti kirjameeste teadmisi, ootusi ja suhtumist. Eesti keelde eespool nimetatud teoseid küll ei tõlgitud, aga kindlasti luges Hispaania-huviline kirjarahvas üht-teist muudes keeltes. Tuglas nimetab Théophile Gautier' reisikirja, mille pealkirigi – „Voyage en Espagne” – sarnaneb tema teose omaga ja on *hommage*'ina kandunud ka XXI sajandi eesti reisikirjadesse. Vares-Barbarus (1930: 680) toob välja pikema autorite nimekirja, olgugi et tema reisikirjas on autoriteetidele toetumist, referatiivsust ning kultuuri- ja kirjandusloolisust teistega võrreldes vähem: lisaks Gautier'le ja Borrow'le nimetab ta juba oma sajandi autoreid Maurice Barrèsi, Henry de Montherlanti ja Jean Tharaud'd, aga ka hispaanlasi Miguel de Unamunot, Vicente Blasco Ibáñezt, Ángel Ganiyeti, Azorini ja José Ortega y Gasseti. Ning muidugi Tuglast.

Ast kirjeldab oma 1922. aastal ilmunud lüheldases ja emotsionaalses reisi-
pildis vapustava elamusena, kuidas ta vangipõlves toakaaslastega luges Was-
hington Irvingi „idüllilis-ilutsevaid kirjeldusi Alhambrast”:

Rändasime vaimus kõiki neid eksootilis-eriskummalisi ruume mööda, milli-
seid ei maksa otsida mujalt maailmast. Neelasime raamatu kuivi ridu otsekui
altariveini, arvates leidnud olevat senikuulmatu ja senimaitsmatu ilu.

Granada – unistuste linn. Igatsesime ta heleda taeva, ta hõbedaste paplite,
ta kristalsete vete järele. Hakkasime armastama tema lihtsat rahvast, tema
muistse vägevuse kõdunevaid tunnuseid. (Ast Rumor 2007: 262–263)

Just Irvingi „Alhambra legendide” mõjul ihkas paljurännanud Ast Grana-
dasse ja võttis selle oma Hispaania põhisihiks. Ka Tuglas pidi olema Irvingi
teosega tuttav, kuigi ta seda kusagil ei nimeta – kuid tema „Teekonnas
Hispaania” leidub Irvingilt laenatud stseen jutuajamisest külamehega, kes
nimetab don Quijotet tuhat aastat tagasi elanud tegelaseks (Tuglas 1956:
164).

Hilisematele Hispaania-huvilistele on eesti keeles ilmunud reisirakendest
peale Tuglase ja Vares-Barbaruse inspireerivaks lugemiselamuseks olnud
1976. aastal Loomingu Raamatukogus ilmunud tšehh Karel Čapeki jõuliselt
folkloorne „Retk Hispaaniasse” (algupärandina 1930). Nii Talvet, Kronberg kui
ka Undusk nimetavad Čapekit oma reisirakenduslike eelkäijate seas, Undusk
(2016: 26) peab seda teost koguni parimaks reisirakenduslike Hispaaniast, mida ta
on lugenud. Raamatu mõjukust näitab seegi, et Čapeki reisirakendi oli Tuglase
oma kõrval 1990-ndatel Tartu Ülikooli hispaania filoloogidele kohustuslik kir-
jandus Hispaania kultuuri- ja ajaloo allikana. Čapeki kujutus Hispaaniast
on omamoodi folkloorsuse leksikon, kepsakas ja elurõõmus nagu pealkirjas
sisalduv „retk” võrreldes tõsimeelsema „teekonnaga”, visandlik ja kerge sulega
tõmmatud, nagu teksti saatvad autori joonistusedki.

Reisirakenduse kõrval jääb kindlasti silma ilukirjandusliku lektüüri
mõju. Kui otsida Tuglase inkvisitsioonipaine allikat, siis ei leia seda reisi-
raamatutest (näiteks Gautier (1920) mainib ligi kolmesajal leheküljel inkvi-
sitsiooni vaid kolm korda), küll aga on Tuglast ilmselt mõjutanud ilukirjandus:
otsesõnu nimetab ta Prosper Mérimée „Carmenit”, Charles de Costeri „Thijl
Ulenspiegelit” (1869, e k 1927) ja Edgar Allan Poe „Kaevu ja pendlit” („The Pit
and the Pendulum”, 1842, e k 1917). Oma sünguses üks jõulisemaid ja meelde-
jäävamaid episoodide „Teekonnas Hispaania” on kirjeldus kurikuulsast kunin-
gast Felipe II-st lapsena, kui ta lõbustas end ahvi põletamisega tuleriidal –
see on laenatud de Costeri „Thijl Ulenspiegelist”, milles peategelasega samal
päeval sündinud kuningat on kujutatud haiglaslikult raskemeelse ja läbinisti
koletislikuna, nii nagu kõike Hispaaniaga seonduvat tolles flaami rahvuslust
rõhutavas ja õhutavas ning Madalmaade XVI sajandi Hispaania-vastase võit-
luse aega paigutatud teoses.

Ilukirjanduse mõjul on õõva pitseri saanud ka Toledo linn, mille kuvand
on eesti Hispaania-kujutuses eriliselt süng. Varasemad prantsuse ja ing-
lise reisijad Toledot sellisena ei näinud (ka Čapeki Toledo 15 aastat pärast
Tuglast pole sugugi katoliiklikult inkvisitsioonihõnguline, vaid täis araabia-
likult eksootilisi lilleklumpe ja purskkaeve). Kuid aasta enne Tuglase reisi-

kirja Aaviku „Hirmu ja õuduse juttude sarjas” ilmunud Poe jutustus „Kaev ja pendel” inkvisitsiooni piinameetodite meelevallas kannatavast prantsuse ohvitserist on Tuglase silmis Toledost teinud ühe koletu koha.

Kuis võiks siin kogu elu mööda saata, kus igal sammul mineviku painajad tänava kivistikust tõusevad – mustad mungakuued maani, mustad peakotid üle nägude, kuhu ainult silme jaoks praod lõigatud? Kuis võiks siin olla õnnelik, kus õhtu hämaras kustki kivikeldri ristiku vahelt luukõhnad käsivarred võivad esile tõusta ja midagi meenutades su riidepalistusest kinni haarata? Ja kuis võiks rõõmutseada kevadpäikese paistest nende müüride vahel, kus on kord hukkamõistetute rongid teotuskuubedes ja narrikäbarais tuleriidale sammunud, pühade lippude ning tulelontide saatel? (Tuglas 1956: 159–160)

Ka de Costeri „Thijl Ulenspiegelis” kirjeldatud autodafee on Tuglas pidanud sobivaks paigutada Toledosse (küll õige pisukese kõhklusega: „Oh, kas polnud see autodafee Toledos [---]?” (Tuglas 1956: 161)), kuigi de Coster ise ei nimeta Toledot ei selles stseenis ega ka terves raamatus.

Poe ja Tuglas on kahe peale loonud Toledost sedavõrd kestva ähvardava pildi, et Vares-Barbarus hoiab hiljem oma reisil sellest lausa kõrvale, „jättes selle hirmu & õudusjuttude linna müstitsismi harrastavaile rändureile” (Barbarus 1930: 757), ning Kronberg kujutleb kaasaegses ja demokraatlikus Hispaanias kerge vaevaga, „kuidas sealsamas lõõmavad tuleriidad ja söõrmeisse kandub kõrbeva inimliha lehka...” (Kronberg 2013: 19).

Kirjutatud Hispaania

Olgugi et järgnevalt toon esile Hispaania kuvandi universaalsed ja korduvad, eestikeelses Hispaania-kujutluses läbi sajandi püsinud jooned, ei tähenda see, et kirjutajad ise polnud selliste eelkujutluste olemasolust teadlikud ega väljendanud enese- ja Tuglase-kriitilisust. Tuglas, kes valmistus kohtuma „salakavala ja verejanuse tõuga”, tunnistab selle eelarvamuse hiljem ülekohtuks „ausa ja sümpaatse rahva vastu” (Tuglas 1956: 213). Vares-Barbarus sõnastab oma eelhoiaku selgelt, olles teadlik Hispaania kahetisest kuvandist ja tehes juba ette valiku, millist Hispaaniat tema otsima läheb:

Mind pole kunagi iseäranis veetlend ega võlund selle maa romantiline külg. Vastuoksa: olen seda kujutanud karmi reaktsiooni, tapva tagurluse koldena, kus õhkkond sarnane vene tsaariaegselle, kus diktatuuri vahetuski ei muuda midagi, kus vaimlise pimeduse sümbolina – minevikuarjudena liiguvad mustades maani rüüdes vaimulikud, kus traditsioonide võre ümbritseb kodaniku südant ja mõistust. (Barbarus 1930: 680)

Külvet tunnistab, et on vastumeelsusest härjavõitluse vastu – justkui oleks see ka XX sajandi lõpu turistile ikka kohustuslik osa Hispaaniast – lausa reisi pikalt edasi lükanud (1994: 900). Kestev stereotüüpne joon hispaanlaste kujutamisel – olenemata sellest, kas parasjagu domineerib must või kollane legend – on vägivaldsus. Tuglase läbivaks kummituseks, mis ikka ja jälle

välja ilmub, on (lugemuslik ja kirjanduslik) inkvisitsioon, Vares-Barbarusel (kogetud) härjavõitlus, Unduskil baski terrorism. Tuglase Hispaania kuvand on põhitoonilt – kui jätta kõrvale araabia pärand – üdini must, toonitud sallimatust ja raevukast katoliiklusest: „Peaaegu iga järk ses ajaloo on tume ja pime [---]” (1956: 148), Hispaania on „inkvisitsiooni, piinakeldrite ja autodafeede” kodumaa (1956: 160) ning „sünge ja pidulik kui surmarong” (1956: 167). Kaasaegnegi Hispaania on Tuglase hinnangul „teise järgu riik” (1956: 116) ja „tõbine maa” (1956: 151).

Tuglase inkvisitsioonipildid kanduvad edasi tema reisikirja kordustrükidesse. 1956. aastal, kui ilmus käesolevas artiklis viidatud väljaanne, andis Franco taas Hispaania väliskuvandile tagurliku tooni ja nõukogude retseptisioon otsis Tuglase reisikirjast hinnanguid, mis mõistaks hukka kõik „imperialistliku”, „koloniaalpoliitilise” ja „tagurliku” (Sirge 1956: 2087). Arvustus toob välja nimelt selle, „kui koletu oli keskaegne kirikhärrade suhtumine teisitimõtletajatesse, kuidas issanda koerad, dominikaanlased, lihtsas rahimus tihti kuradite väljakihutamise sildi all süütuid inimesi tuleriidale saatsid ja autodafeesid korraldasid nendele, kellest võim üle käis” (Sirge 1956: 2087), ning võrdleb mauride väljaajamist Hitleri tegudega. Külvet (1994: 891) omalt poolt paneb inkvisitsiooni ühte ritta holokausti ja staliniismi kuritegudega.

Teisel Hispaania vägivaldsuse kuvandi suurel märgil, härjavõitlusel, peatuvad pikemalt kõik omal käel Hispaanias rännanud eesti autorid. Tuglase kirjeldus on küll põhjalik, kuid võrdlemisi emotsioonitu, ehkki vaatamäng oli lõpuks talle füüsiliselt kurnav (Tuglas 1956: 235). Vares-Barbarust seevastu jääb *corrida* „masendavalt-painav mõju” (Barbarus 1930: 978) kummitama terve reisi vältel, sõnastatuna kassiahastuseks või košmaariks, see on tema jaoks „inkvisitsioon miniatüüris” (Barbarus 1930: 698). Härjavõitluse paine ei ole Vares-Barbarusel aga ainult vahetust kogemusest saadud vapustus, vaid juba enne reisi algust valib ta reisikirja läbivaks figuuriks, „musta Hispaania” sümboliks härja: „Nii tundub see võoras maa järsku suure musta härjana – läikivate, ähvardavate silmadega. Seisan nagu härjavõitleja – torero, – uurin ja kaalutlen, kuidas läheneda, kuidas toimida, kuidas hõlpsamini manu pääseda, et võita, et mitte ohvriks langeda.” (Barbarus 1930: 681) Samamoodi on härjavere ja -uriini lõhnaline Unduski Hispaania, mille juhatabki sisse härjavõitlusstseeni joonistus juba enne teksti algust (Undusk 2016: 7).

Hispaania romantilist kuvandit XIX sajandi vaimus kohtab eesti reisikirjades harvem, ehkki siin-seal ilmub välja mõni flamenkotantsija või mustlane. Tuglasel ongi kaks Hispaaniat: sünge ja katoliiklik Põhja-Hispaania ning helgelt päikeseline ja orientaalne Andaluusia – kogu raamatus ainus sõrendusega esile tõstetud kohanimi (vt Tuglas 1956: 167). Araabialik pärand on see, mis Tuglases imetlust äratav: „On vähe midagi nii imeväärset inimkonna ajaloo kui mauride poliitiline ja kultuuriline tõus, nende meteoritaoline lend ning lõpuks langus” (Tuglas 1956: 205). Ka Asti Granada-pildike on läbinisti täis romantiseeritud orientaalset eksootikat.

Carmeni-Hispaaniat Tuglasel ei leia. Sevillel segunevad küll „[t]õelisus ja romantika” (Tuglas 1956: 180), kui tüdrukud tubakavabrikusse tööle kõnivad, kuid ühtki kirglikku hispaanlannat ei tee Tuglas isegi mitte kaugelt märkama. Vares-Barbaruse jaoks seevastu on naised härja kõrval teiseks

Hispaania kehastuseks: Hispaania on esiotsa tundmatu sarmikas daam (Barbarus 1930: 681), hiljem Andaluusias võtavad naise vormi koketeeriv Sevilla (Barbarus 1930: 773) ning mustlaslik, põlevsilmne ja kirglik Granada (Barbarus 1930: 915). Unduski baski terroristid näikse olevat ikka needsamad MÉRIMÉE (samuti ju baski päritolu) teeröövlid ja tema pöörane Estrellamar ikka seesama tuline Carmen, kes Unduskil kehastab ühtlasi väikerahvaste (romantilist) iseolemise kehtestamise soovi.

Teekond minevikku

Üle Pürenee ja põhjast lõuna – need maitsi reisijate jaoks üsna paratamatud ruumilised liikumistähised määravad Hispaania tunnetusliku geograafia. Mitte-Euroopana tajuvad Hispaaniat Tuglas (1956: 236) ja Čapek (1976: 12), kuid Püreneed Aafrika ja Euroopa eraldusjoonena ei ole kadunud ka 2013. aastal, kui Kronberg sõlmib Tuglase sõnu kinnitades oma Hispaania-reisi kokku lausega: „Tõepoolest – Pürenee taga algab Aafrika” (Kronberg 2013: 23). Püreneed lõikavad Hispaania ära „meist”, nii nagu Itaalia sümboolseks eraldusjooneks on Alpid (Kõvamees 2008: 46).

Euroopa kultuuriloos kõige pikaajalisemaks vastanduseks peetavat (Arndt 2007: 387) põhja ja lõuna erisust rõhutatakse peaaegu kõigis varasemates reisikirjades, Vares-Barbarusel juba pealkirjaski: „Põhjast lõuna”. Kuuma-vereline Hispaania vastandub kainele Põhja-Euroopale, külm Põhja-Hispaania (mis pole õieti see päris-Hispaania) vastandub päikeselisele Lõuna-Hispaaniale. Nii Tuglast kui ka Vares-Barbarust lugedes võib märgata, kuidas põhjast lõunasse liikudes muutuvad maastikud aina helgemaks ja ilmselt ka maa ja inimesed tuttavamaks, suhtumine soojemaks – olulisem on aga sealjuures gootiliku arhitektuuri ja katoliikliku vaimuga Põhja-Hispaania asendumine araabialiku Andaluusiaga. Tugevamalt ongi see õigupoolest ida ja lääne, Euroopa ja oriendi vastandus – Hispaaniast otsitakse mauride pärandit ka viissada aastat pärast nende lõplikku lahkumist, otsitakse seda orientaalsust, mis Tuglast võlub, kapriissemaga Vares-Barbaruses aga võoristust tekitab. Lennukiga reisijate (Talvet, Külvet) lähtepunkt on teine, neid Pürenee Euroopast ära ei lõika ja nende lähtepunktiks on keskus – Madriid –, mis kaotab Hispaania-sisese põhja-lõuna vastanduse.

Ka teine imagoloogilises käsitluses sageli üles kerkiv keskuse ja perifeeria vastandus on Hispaania juures märgatav, nii ruumilise kui ka sisulise. Ruumiline perifeersus Euroopa keskusest vaadatuna on geograafiline paratamatus, kuid imagoloogiline perifeersus ei ole seotud mitte niivõrd ruumi-, kui võrd võimuhete ja prestiižiga. Perifeeriaga seostub alati staatilisus ja mahajäämus ning olenevalt sellest, kas keskust käsitletakse parajasti positiivsena (areneva, energilise ja dünaamilisena) või negatiivsena (dekadentliku ja ärevana), nähakse perifeeriat selle vastandina kas negatiivselt – staatilise, passiivse ja tagurlikuna – või positiivselt – tasakaalustatu ja looduslähedase (Leerssen 2007b: 279–280).

Perifeersus ja mahajäämus oli see, mida Euroopa Hispaanialt XIX sajandi vaimus ootas, ja Hispaania kaasaegsemast näost vaadati mööda või pandi seda lausa pahaks. Nii sai näiteks Madriid sageli kriitilise hinnangu osaliseks

ja Tuglaski kuulutab selle igavaks linnaks, olgugi et tunnustab selle suurlinlikkust, arenenud elukorraldust, hotellide ja kohvikute rohkust ning võrdväärsust Pariisiga (Tuglas 1956: 151–152). Ka Barcelonas on eesti esimestel reisimeestel Hispaania nüüdisaegsemat nägu lausa võimatu omaks võtta ning sealne praegu kõrgelt hinnatud modernistlik arhitektuur saab lausa pitoreskselt väljendatud hävitava hinnangu: „Maja külg on õieli nagu paistetanud mingist haigusest, torn ajab lesti kui pidalitõbise sõrm. [...] Tulemus on maitsetuse poolest midagi ainulaadset. [...] Suur osa Barcelona uuemaist ehitist on löödud selle stiilivärdja tunnustega.” (Tuglas 1956: 217) Sama kriitiliselt hindab Gaudí arhitektuuriloomingut Adamson-Eric oma lühikeses reisiülevaates: „[...] Barcelona teksil olev uskatalaani jumalakoda rikub mõneks hääks tunniks tuju [...]” (Adamson-Eric 1932: 595). Ja Vares-Barbarus märgib kogu linna kohta: „Halvad arhitektid on selle moderni linna ära narrind, sest sarnases ehituskunstis pole mingit stiili, vaid see on kisendavalt igav stiilitus. [...] See linn tuleks maha lõhku ja uuesti ehitada.” (Barbarus 1930: 981) Kahe viimasega samal perioodil reisinud Čapek soovust imetleb Gaudí fantastilist arhitektuuri (Čapek 1976: 97).

Kuigi samuti Euroopa geograafiliselt äärealalt tulnud Tuglas ja Vares-Barbarus võinuksid Hispaaniat vaadata nii, nagu perifeeria vaatab perifeeriat, tulid nad Hispaaniasse teatava Euroopast kopeeritud üleolekuga, võttes võrdluseks rohkem teisi Euroopa maid kui Eestit. See võis olla omamoodi saagemeurooplasteks-ihaluse teostamine, milleks andis võimaluse üleüldiselt omaks võetud ettekujutus Hispaaniast kui mahajäänud maast. XX sajandi lõpu poole, kui Hispaania oli edukalt liikunud diktatuurilt demokraatiasse ning tema rahvusvaheline kuvand normaliseerunud, on vaade muutunud: Talvet on 1980ndate Hispaanias ise perifeeriast tulnud nõukogude turist moodsas Euroopas, keda üllatavad mitmedki uudsused (massikultuur, paljundusmasinad jm). Ta näeb hoopis iseenast hispaanlaste silmis eksootilisena: „Isegi nõukogude inimene on siinsele enam-vähem eksootika [...]” (Talvet 1985: 46). Nüüdseks on ehk nii Hispaania kui ka Eesti võrdväärsest euroopalikuks saanud? Sest Undusk (2016: 7) võrdleb juba hakatuses Burgost... Põltsamaaga.

Perifeeriale on iseloomulik, et aeg on seal peatunud ja reisitakse justkui tagasi minevikku. Ka Tuglas ise tunnustab end olevat „liiga sügavalt hinganud läinud aja uima” (Tuglas 1956: 210). Kaasaegse Hispaania võttis ta jutuks ainult Kataloonias, käsitledes vähemusrahvuste separatismi teemat. Ka Vares-Barbarus, keda Hispaania poliitiline olukord puudutas hiljem kirglikult, käsitles kaasaegseid olusid vaid riivamisi, mainides samuti katalaanide rahvuslust ja kuulutades ette vabariigi sünni tema reisile järgnenud aastal. Selles ei ole aga ehk niivõrd huvi kaasaegse Hispaania, kuivõrd vähemusrahvuste käekäigu vastu, „oma” äratundmist.

Kaasaegset Hispaaniat kohtabki reisikirjadest vaid Talvetil ja Külvetil. XXI sajandil kirjutava Unduski kohta ütleb aga Klaarika Kaldjärv: „See liigest lugemisest ärapäöramine tuleb kuidagi tuttav ette...” ja kui „kompott hobusesoolikatest, inkviitsioonist ja baski terrorismist juba liiga iiveldama ajavaks keerab”, siis „hispanistil kihvatab sees: mingi austus peab ka ikka olema. [...] Undusk paistabki Hispaanias viibivat mingis müütilises minevikumaailmas [...]” (Kaldjärv 2016: 897, 899) XX sajandi Hispaania reaalsusest on Unduskil vaid näputäis Francot, kes aitab sõrmetesse tuua vere lõhna, et siis

juba pulliverele edasi liikuda. Ja kuigi baski terrorismist on alailma juttu, ei ole seegi haagitud reaalsusse, vaid jätkab vana head õilsate teeröövlite romantilist kuvandit, mida täiendab väikerahvaste ühtsustunne.

Teekond endasse

„Ära tunda „oma” ei saa ainult „iseendas” olles,” ütleb Talvet oma teekonna lõpetuseks (1985: 102). Hispaania-reisidel on eestlastele omane tähelepanelikkus ja poolehoid vähemusrühvuste, eriti tugevalt baskide vastu. Kui saabutakse maad mööda, siis on ringreisi paratamatuks alguspunktiks Baskimaa ja lõpp-punktiks Kataloonia – nende kahe väikerahva erisus jääb silma ja tekitab sümpaatiat. Rahvuslust ja separatismi on puudutanud peaaegu kõik kirjutajad. Eriti tugevalt on baskid juurdunud Unduski Hispaania-nägemusse, bask on „Hispaania balti separatist” (Undusk 2016: 29). Teisal on Undusk aga baske selgesõnaliselt eestlastele eeskujuks seadnud, püstitades eesmärgi saada „balti baskideks” (Undusk 2002). Nagu varemgi on täheldatud, näitavad teiste Euroopa väikerahvaste kirjeldused eesti reisikirjades paljuski eestlaste endi peegeldust (Veizenen 2015: 92) – võörakuvandi kõrval sisaldub reisi-kirjanduses alati enesekuvand.

Tuglase reisikirjas on kohtumine „kodumaalastega” – mustlaste ja Tartu sakslase Ernesto Barkiga – kõige elulisem ja elavam episood. Tuglasest inspireerituna pühendub Barki otsingule põhjalikult ka Talvet: Tuglas otsib Barki Madriidi kohvikutest, Talvet raamatukogudest, ja igatahes on kohtumine omakandi mehega mõlemale olulisem kui nii mõnigi kohalik vaatamisväärsus või eripära. Kui Tuglas ja Talvet otsivad Barki, siis Talvet, Külvet ja Kronberg otsivad omakorda Tuglast. Ja Vares-Barbaruski, kes tahaks Tuglast justkui tõrjuda, ei saa temast mööda. Pärast Tuglast ollakse ikka möödapääsmatult kahekõnes selle „eesti hispanistika tüvitekstiga”, st „oma” ja omadega: „[T]änapäevalgi on võimatu minna Hispaaniasse, astumata seal Tuglase ja tema kannul käinud teiste eesti reisikirjanike jälgedesse. Järelikult – avastades Hispaanias võõrast, peaks meil olema võimalik avastada sealt ka oma, leida uuesti midagi, mis on eesti kultuuris küll juba ammu olemas, kuid unustuse piiril.” (Kronberg 2013: 13)

Kokkuvõtteks

Jaan Undusk leiab oma reisi järeilmõtetes, et „teekond Hispaania on eestlase viimne kohtumine Võõraga, kelle võõrus ei ole veel ületamatu” (Undusk 2016: 9). On see nii? Reisikirja määratlemine „luhtunuks” annab Unduskile *licentia poetica*, tänu millele on ta ise vabam objektiivsuse ja eluläheduse nõuetest ning seda autentsemalt avaldub tema Hispaania-käsitluses mitte niivõrd Hispaania, kui võrd justnimelt kujutus Hispaaniast. Kronberg ütleb tema kohta: „Jaan puudutab süvastruktuure, kaevab toda hispaanlaste alateadvust välja. Või oleks õigem siiski öelda – Hispaaniat meie endi alateadvuses.” (Kronberg 2013: 21)

Eesti esihispanist Jüri Talvet kirjutab 1985. aastal: „Kuigi Hispaania XIX sajand valmistas kahtlemata ette nii uut majanduslikku kui ka kultuurilist liikumist [---], ei tähenda ta ise Euroopale eriti palju muud kui mahajäämust, alaarengut, perifeerseid ja lokaalseid sepitsusi ja intriige” (Talvet 1985: 6). Ja lisab ettevaatavalt: „Kas ei vaata XXI sajandi Euroopa meiegi aja Hispaaniale umbes samamoodi? Või ei saa ta enam näha Hispaaniat teisiti, kui vaadates iseennast?” (Talvet 1985: 6) Hispaania „meie endi alateadvuses” toetub kaudselt endist viisi XIX sajandi reisikirjandusele, mustale legendile ja folkloorsetele stereotüüpidele, seda enam, et neid kujutlusi on jõuliselt tugevdanud Tuglase prestiiž ja tema reisikirja kõrge kirjanduslik tase. Meenutagem, et kirjandustekstid on ühed jõulisemad kuvandiloojad ja -jäädvustajad. Donquijotelik on uskuda rohkem loetusse ja kujutlusse kui tõelusse – näha hiiglast seal, kus seisab ehk üsnagi tuttavlik tuuleveski.

Kirjandus

- Adamson-Eric 1932. Hispaania kiri eestilikkusest. – *Looming*, nr 5, lk 595–599.
- Arndt, Astrid 2007. North/South. – *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*. Toim Manfred Beller, Joep Leerssen. Amsterdam–New York: Rodopi, lk 387–389.
- Arnoldsson, Sverker 2018 [1960]. *Los orígenes de la leyenda negra española*. Sevilla: El Paseo.
- Ast Rumor, Karl 2007. Alhambra. – K. Ast Rumor, *Maailma lõpus*. (Eesti mõtte-lugu 74.) Koost Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, lk 259–270.
- Barbarus, Johannes 1930. Põhjast lõuna. Kirjad Hispaaniast. – *Looming*, nr 6, lk 680–701; nr 7, lk 755–773; nr 8, lk 911–925; nr 9, lk 974–990.
- Beller, Manfred 2007. Italians. – *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*. Toim M. Beller, Joep Leerssen. Amsterdam–New York: Rodopi, lk 194–198.
- Beller, Manfred, Leerssen, Joep (toim) 2007. *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*. Amsterdam–New York: Rodopi.
- Čapek, Karel 1976. Retk Hispaaniasse. – *Loomingu Raamatukogu*, nr 40–41. Tallinn: Kirjastus Perioodika.
- Dreverk, Frida 1934. Muljeid „Musta legendi” maalt. – *Looming*, nr 4, lk 427–431.
- Doorslaer, Luc van, Flynn, Peter, Leerssen, Joep (toim) 2016. *Interconnecting Translation Studies and Imagology*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gautier, Teófilo 1920. *Viaje por España*. Madrid: Calpe.
- Jansen, Hanne 2016. Bel Paese or Spaghetti noir? The image of Italy in contemporary Italian fiction translated into Danish. – *Interconnecting Translation Studies and Imagology*. Toim Luc van Doorslaer, Peter Flynn, Joep Leerssen. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, lk 163–179.
- Juderías, Julián 1914. *La leyenda negra y la verdad histórica: contribución al estudio del concepto de España en Europa, de las causas de este concepto y de la tolerancia política y religiosa en los países civilizados*. Madrid: Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.

- Kaldjärv, Klaarika 2016. Kuum, oli kuum. – *Looming*, nr 6, lk 897–899.
- Kronberg, Janika 2013. Tuglas ja teised. Teekonnad Hispaania. – J. Kronberg, Rännud kuue teejuhiga. Tallinn: GoGroup, lk 11–23.
- Kronberg, Janika 2017. Saateks Ast-Rumori ja Tuglase teekonna-raamatule. – Karl Asti ja Friedebert Tuglase reisid. Sõprade teateid rännuteedelt 1905–1950. Koostanud ja kommenteerinud J. Kronberg. Tartu–Tallinn: GoGroup, lk 161–167.
- Kultuuritarbija60+ = Jaan Undusk „Teekond Hispaania”, 29. III 2016. <http://kultuuritarbija60.blogspot.com/2016/03/jaan-undusk-teekond-hispaania.html> (11. I 2019).
- Kõvamees, Anneli 2006. Reisis kirjandusest ja imagoloogias. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 656–668.
- Kõvamees, Anneli 2008. Itaalia Eesti reisis kirjades: Karl Ristikivi „Itaalia capriccio” ja Aimée Beekmani „Plastmassist südamega madonna”. (Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste dissertatsioonid 21.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Kõvamees, Anneli 2011. Itaalia konstrueerimine nõukogude reisis kirjades. – *Met-his. Studia humaniora Estonica*, nr 7, lk 149–159.
- Kõvamees, Anneli 2018. Constructing a text, creating an image. The case of Johannes Barbarus. – *Interlitteraria*, kd 23, nr 1, lk 33–47.
- Külvet, Ilmar 1994. Tuglase teeradadel Hispaanias. – *Looming*, nr 7, lk 886–900; nr 8, lk 1017–1030.
- Leerssen, Joep 2000. The rhetoric of national character: A programmatic survey. – *Poetics Today*, nr 21, lk 267–292.
- Leerssen, Joep 2007a. Imagology: history and method. – *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*. Toim Manfred Beller, J. Leerssen. Amsterdam–New York: Rodopi, lk 17–32.
- Leerssen, Joep 2007b. Centre/Periphery. – *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*. Toim Manfred Beller, J. Leerssen. Amsterdam–New York: Rodopi, lk 279–280.
- Leerssen, Joep 2016. Imagology: On using ethnicity to make sense of the world. – *Iberic@l: Revue d'études ibériques et ibéro-américaines*, nr 10, lk 13–31.
- López de Abadía, José Manuel (toim) 2013. *Imágenes de España en culturas y literaturas europeas (siglos XVI–XVII)*. Madrid: Verbum.
- Lucena Giraldo, Manuel 2016. No más piedras sobre nuestro propio tejado. La normalización de la imagen de España. – *La mirada del otro: La imagen de España, ayer y hoy*. Toim José Varela Ortega, Fernando Rodríguez Lafuente, Andrea Donofrio. Madrid: Fórcola, lk 109–117.
- Marín Ruiz, Ricardo 2010. A Spanish portrait: Spain and its connections with the thematic and structural dimensions of For Whom the Bell Tolls. – *Journal of English Studies*, nr 8, lk 103–188.
- Pardo Bazán, Emilia 1899. La España de ayer y la de hoy (La muerte de una leyenda). – Conferencia dada el 18 de abril de 1899 en la Sociedad de Conferencias de París. <http://www.filosofia.org/aut/001/1899epb4.htm> (26. VI 2018).
- Payne, Stanley G. 2017. En defensa de España. Desmontando mitos y leyendas negras. Barcelona: Espasa.
- Pérez, Joseph 2016. ¿Aún se puede ser hispanista en 2015? – *La mirada del otro: La imagen de España, ayer y hoy*. Toim José Varela Ortega, Fernando Rodríguez Lafuente, Andrea Donofrio. Madrid: Fórcola, lk 201–208.

- Powell, Philip 2008 [1971]. *La leyenda negra*. Madrid: Ediciones Áltera.
- Pruuli, Tiit 2017. *Kas minna reisile Tuglase või Astiga? – Karl Asti ja Friedebert Tuglase reisid. Sõprade teateid rännuteedelt 1905–1950. Koostanud ja kommenteerinud Janika Kronberg*. Tartu–Tallinn: GoGroup, lk 7–26.
- Reinold, Mall 1975. 1930-ndate aastate reisiraamat kriitikas. – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 671–677.
- Roca Barea, María Elvira 2016. *Imperiofobia y la leyenda negra*. Roma, Rusa, Estados Unidos y el Imperio español. Madrid: Siruela.
- Rodríguez Pérez, Yolanda 2016. *The adventures of an Amsterdam Spaniard. – Interconnecting Translation Studies and Imagology*. Toim Luc van Doorslaer, Peter Flynn, Joep Leerssen. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, lk 37–52.
- Sirge, Rudolf 1956. *Vana reisiraamatu uuest väljaandest*. – *Looming*, nr 8, lk 2086–2088.
- Talvet, Jüri 1985. *Teekond Hispaaniasse. Päevikud, reisipildid, mõtted*. – *Loomingu Raamatukogu*, nr 49–50. Tallinn: Kirjastus Periodika.
- Talvet, Jüri 1995. *Hispaania vaim. (Eesti mõttelugu 4.)* Tartu: Ilmamaa.
- Toury, Gideon 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Tuglas, Friedebert 1956. *Reisikirjad. Esimene välisreis. Teekond Hispaaniasse. Teekond Põhja-Aafrika*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Undusk, Jaan 2002. *Kas meist saavad balti baskid ehk kuidas olla esindatud?* – *Looming*, nr 9, lk 1359–1372.
- Undusk, Jaan 2009. *Teekond Hispaania*. – Friedebert Tuglas, Valik proosat. *Kommenteeritud autoriantoloogia*. Tallinn: Avita, lk 662–667.
- Undusk, Jaan 2016. *Teekond Hispaania. Üks luhtunud reisikiri*. – *Loomingu Raamatukogu*, nr 6–8. Tallinn: SA Kultuurileht.
- Urgart, Oskar 1939. *Reisikirjelduse ümber*. – *Looming*, nr 9, lk 990–994.
- Vankhanen, Natalia 1994. *La imagen de España en el espejo de la literatura rusa*. – *Cuadernos hispanoamericanos*, nr 529–530, lk 223–232.
- Varela Ortega, José 2016a. *Formación, etapas y variantes del estereotipo de España en el pensamiento occidental*. – *La mirada del otro: La imagen de España, ayer y hoy*. Toim J. Varela Ortega, Fernando Rodríguez Lafuente, Andrea Donofrio. Madrid: Fórcola, lk 15–43.
- Varela Ortega, José 2016b. *El hechizo del España. La imágen romántica y emocional o la construcción del español apasionado (1790–1860)*. – *La mirada del otro: La imagen de España, ayer y hoy*. Toim J. Varela Ortega, Fernando Rodríguez Lafuente, Andrea Donofrio. Madrid: Fórcola, lk 67–93.
- Veizenen, Boris 2015. *Oma kujutamise võimalusi 20. sajandi esipoole eesti reisikirjades* E. Bornhöhe, K. A. Hindrey, F. Tuglase ja K. A. Rumori tekstide näitel. – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2014*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 76–97.
- Vélez, Iván 2018. *Sobre la leyenda negra*. Madrid: Ediciones Encuentro.

Mari Laan (snd 1977), MA, Tallinna Ülikooli humanitaarinstituudi doktorant (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), mari.laan@toledo.ee

The image of Spain in Estonian travel literature: a journey to Tuglas and on from Tuglas to this day

Keywords: travel literature, Spain, imagology, Black Legend, Friedebert Tuglas

The article discusses the image of Spain in Estonian travel literature, taking the axis at the travelogue *Teekond Hispaania* (“Journey to Spain”) by Friedebert Tuglas (1918) and basing on the popular imagological view that literary texts, in particular those written by prestigious authors, can have a significant and long-standing effect on one’s idea of a certain country and its people, even to the extent that the brightness of vision gained from the texts can surpass that of personal experience.

The article surveys, on the one hand, the historical image of Spain in Europe and how the centuries-long “black legend” and the 19th-century romantic approach gained from both fiction and travel literature may have affected Tuglas’s image of the country, and on the other hand, how Tuglas’s travelogue has in turn been shaping the expectations for Spain in later Estonian travellers. In addition to Tuglas’s groundbreaking book, the images of Spain manifested in the travelogues by Johannes Vares-Barbarus (1930), Jüri Talvet (1985), Ilmar Külvet (1994), Janika Kronberg (2013) and Jaan Undusk (2016) have been analysed. Attention has been paid to contrasts between North and South, East and West, centre and periphery, as well as the authors’ self-image as reflected in the texts, and also the stereotypic images of Spain recurring from text to text, such as the Inquisition, bullfighting and terrorism; oriental, Arabic heritage and a Romantic femme fatale like Carmen.

Mari Laan (b. 1977), MA, Tallinn University, School of Humanities, doctoral student in Cultural Studies (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), mari.laan@toledo.ee